

NAGY LEVENTE

A balácai halomsír kronológiai problémái

Chronological problems of the roman barrow of Baláca

The roman villa estate of Nemesvámos-Baláca is one of the best-known villa settlements in Transdanubia. Its main building are nicely designed with frescoes and mosaics with more building periods, further away from this building there was a circular mausoleum (barrow) with grave altars of a family (Tiberii Claudii) and a vaulted corridor leading to the burial chamber. Below the burial chamber, there were two *busta* of a horse and of a dog. The excavation of the mausoleum (between 1985 and 1987) and the publication of the excavation observations in 1996 was the merit of Sylvia Palágyi. After a long break, the Hungarian National Museum, which manages the archaeological site, and the University of Pécs, Department of Archaeology, launched new trial excavations in the area of the villa. Therefore, previously discussed problems of the history and the chronology of the villa complex gained attention again. This study paper deals with the chronology of the mausoleum of the Tiberii Claudii.

Earlier scholarly literature suggested different dating of the mausoleum because of the different chronology of the finds (grave altars, inscriptions, horse harness, pottery, etc.). Instead of the low chronology (early 2nd century AD) and the high chronology (beginning and first half of the 3rd century AD), I suggest an intermediate Hadrianic dating of the mausoleum after considering the arguments and the counter arguments, regarding new evidence concerning the 2nd century AD period of the main building (building No. XIII) with its wallpaintings.

A Nemesvámos-balácai római villagazdaság a Dunántúl egyik legjobban kutatott villagazdasága. Igényesen kialakított, freskókkal és mozaikokkal díszített több periódusú főépületéhez és gazdasági épületeihez¹ egy főépülettől távolabb elhelyezke-

¹ A villagazdaság 17 épületének leírása és az 1904 és 2004 közötti kutatási eredmények rövid összefoglalása: Palágyi 2005. 12–17. A korábbi topográfiai kutatások és legújabb geofizikai mérések eredményei: Éri – Kelemen – Németh – Torma 1969. 148–152.; Gallina – Kovács 2016.

dő kör alakú halomsír, mauzóleum tartozott (1. kép). A halomsír feltárása (1985 és 1987 között) és az ásatási megfigyelések közzététele 1996-ban Palágyi Sylvia érdeme.² Hosszabb szünet után a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke és a villagazdaság műemlék-együttesét kezelő Magyar Nemzeti Múzeum 2017-ben – Palágyi Sylvia korábbi ötlete nyomán – tanszéki tanácsatást indított a lelőhely területén,³ ezért szükségszerűen előtérbe kerültek a villakomplexum történetével és kronológiájával kapcsolatos korábbi problémák. Ezek közül jelen tanulmány a villához tartozó halomsír építési idejének kormeghatározásával foglalkozik.

A korábbi szakirodalom több régészeti lelettípus eltérő keltezési javaslatai miatt többféle időrendet javasolt. A halomsír keltezésének alacsony (Kr. u. 2. század eleje) és magas (Kr. u. 3. század eleje – első fele 260-ig) kronológiája helyett a tanulmány szerzője az érvek és ellenérvek áttekintése után egy köztes, Hadrianus-korabeli keltezést javasol, amelyben figyelembe veszi a villa-főépület építéstörténetét is.

A feltárás után műemlékként bemutatott, ma is látogatható balácai halomsír eredetileg 39 méter széles, 10–12 méter magas, kirabolt kettős sírkamrával és előfolyóval ellátott temetkezési hely volt (2. kép).⁴ A halomsír tambúrfal-alakú kerítőfalának alapozására az itt eltemetett Tiberius Claudius család tagjai több síroltárt és egy bejárat felé helyezett építési feliratot állítottak fel, amelyeket először Fitz Jenő (1921–2011),⁵ később Alföldy Géza (1935–2011) igyekezett rekonstruálni. 2004-ben Alföldy Géza az ásatáson előkerült 800–850 betűtöredékből tizenegy síroltár szövegének hipotetikus rekonstruálására tett kísérletet (3. kép).⁶ A sírkamra építését megelőzően a sírkamra később kijelölt területének közepén egy lovat és egy kutyát égettek el egy helyben égetéses ún. *bustum* sírban, az állatok sírgödreit a római földfelszínbe ásták be. Az ásatási megfigyelések szerint a két sírt egy árokkeretes négyszögletes sírkertben ásták meg, amelyet még a halomsír körítőfalának és sírkamrájának megépítése előtt alakítottak ki.⁷ A hátszó *bustum* lószerszámait Palágyi Sylvia Hadrianus császár uralkodási idejére keltezte, illetve a kora Antoninus-korra, egészen a Kr. u. 2. század közepéig, két díszítésmód, a hálószerűen ezüstdróttal tausírozott szíjkapcsolók, szíjbujtatók, csat (4. kép), illetve az ónozott bronz pelta alakú, szív alakú és háromágú veretek (5. kép) egyidejű megjelenése miatt.⁸

² Palágyi 1996. 7–72., a korábbi topográfiai kutatások eredményeinek bemutatásával.

³ Hüse – Kovács 2017.

⁴ A sírépítmény leírása eltérő hangsúlyokkal: Palágyi 1996. 7–72.; Palágyi 1997. 11–25.; Palágyi 2005. 11–12. A halomsírból előkerült kőfaragványok katalógusa: Palágyi 2004. Kat. Nr. 20–22., 26–30., 32–39.

⁵ Fitz 1996. 199–136.; Fitz 1998. 89–121.

⁶ Palágyi 1997. Abb. 7–14.; Alföldy 2004. 23–122.

⁷ Palágyi 1996. 21.

⁸ Palágyi 1996. 40–41.; Palágyi – Nagy 2002. 140–141., Palágyi 2003. 11–12.

A síremlék keltezésével kapcsolatban az ásatás óta több vélemény is világot látott. Egy korábbi publikációjában Palágyi Sylvia Fitz Jenő véleménye nyomán a Tiberius Claudius család feliratait és magát a halomsírt a temetkezésével együtt a Kr. u. 2. század első felére keltezte, ebben az esetben az állatsírok és a sírkamra keltezése között nem lehetett nagy időkülönbség.⁹

Miután Christine Ertel és Fitz Jenő a síroltárokat és felirataikat a Kr. u. 2. század végére – 260-ig, vagyis a markomann háborúk utáni időszakra keltezte,¹⁰ a halomsír keltezése 1996 óta a magas kronológia irányába mozdult el, amelyhez később Kovács Péter¹¹ is csatlakozott. Palágyi Sylvia azokat a kerámiatöredékeket is a Kr. u. 2. század második felére keltezte, amelyek az ásatások során részben bolygatásokban, részben az eredeti római járósinten, részben a halomsír földjének feltöltésében kerültek elő (6–8. kép), ezáltal a halomsír földfeltöltésének keltezése is a markomann háborúk utáni időszakra csúszott át legkorábban, a Kr. u. 2. század utolsó harmadára.¹² A kézzel formált fazekak, festett táltöredékek, pecsételt és fogaskarcolt díszítésű táltöredékek, pátkai tálak, illetve szalagfüles korsók szalagfül-töredékei azonban kizárólag tipológiai alapon és díszítésük alapján nem keltezhetők pontosan a Kr. u. 2. századon belül. Párhuzamaik alapján (pl. a balatonfüzfői fazekastelepről, vagy a jobban keltezhető inotai és pátkai halomsírokból és főként a balácai villagazdaság főépületének pincéjéből) a kerámiatöredékek keltezése inkább a markomann háborúk előtti időszakra, a Hadrianus–Antoninus-korra valószínűsíthető.¹³

Alacsony kronológiát javasolt Alföldy Géza 2004-ben, aki a Tiberius Claudius család síroltárainak felirattöredékeit elemezve epigráfiai keltezési kritériumok alapján a Kr. u. 1. és a 2. század fordulója, legkésőbb a 2. század eleje mellett érvelt.¹⁴ Részben paleográfiai okokból, részben a feliratok szövegének egyes speciális formulái miatt (*filiatio a tria nomina* felsorolásán belül), részben a síroltárok italiai párhuzamai alapján a feliratok *terminus ante quem* dátumának a Kr. u. 2. század közepét adta meg.¹⁵ A Tiberius Claudius család legalább három generációjával számolt, akik eredetileg Claudius császár idején kaphatták meg a polgárjogukat valahol Északnyugat-Pannoniában, de Hadrianus császár idején már a városi elithez is tartozhattak, így keltezte a halomsír építését legkésőbb a Kr. u. 2. század elejére.¹⁶ A ló és kutyasír

⁹ Palágyi 1991. 287.

¹⁰ Ertel 1996. 109–112.; Fitz 1996. 233–234.

¹¹ Kovács – Fehér 2001. 165.

¹² Palágyi 1996. 37.

¹³ Palágyi 1996. 35–37., 34–37. ábra; Palágyi – Nagy 2002. 97., 99–101., 103., 112.; Nagy 2001. 133.; Bíróné et al 1992. 52.

¹⁴ Alföldy 2004. 78.

¹⁵ Alföldy 2004. 71–73.

¹⁶ Alföldy 2004. 28–35., 69–79.

keltezésére is korábbi dátumot javasolt, hivatkozva arra, hogy a bronzcsüngők Palágyi Sylvia által hivatkozott párhuzamai a germaniai *limes* táboraiból a Kr. u. 2. század második felében és a 3. század első felében nem bizonyítanak Hadrianus-kori *terminus post quem* keltezést, mert szív és peltaformájú csüngők már a Kr. u. 1. században is előfordulnak a Római Birodalomban.¹⁷

Alföldy Gézának abban igaza volt, hogy a tipológiai alapon nem egészen pontosan keltezhető kantárkonstrukciók és a jól datálható katonai táborokból ismert szív alakú, sőt pelta alakú bronzveretek önmagukban még nem tükrözik a tárgytypus gyártásának kezdetét, csak azt, hogy a birodalomban hosszabb ideig is használhatják őket. A Palágyi Sylvia által összegyűjtött pannoniai párhuzamok az inotai és brigei-i lovas temetkezésekből azonban nem mondanak ellent egy Hadrianus – kora Antoninus kori keltezésnek.¹⁸ Betekintve a balácai lószerszámok publikálása óta megjelent újabb szakirodalomba, Thomas Fischer 2012-ben római hadseregről és katonai felszerelésekről megjelent könyvéből is az derül ki, hogy a Kr. u. 2. századi lószerszámveretek kronológiája kapcsán továbbra is Palágyi Sylvia és Mathilde Schleiermacher publikációi számítanak meghatározónak.¹⁹ Schleiermacher Palágyi Sylviaénál később megjelent mérvadó publikációjában sem lehet találni olyan új adatot, kényszerítő kritériumot, amely szükségessé tenni a balácai lószerszámok kizárólagos visszakeltesztét a Kr. u. 1. és 2. század fordulójára.²⁰

Mráv Zsolt, aki 2008-ban Flavius-kori katonai felszereléseket publikált Balácáról Rhé Gyula (1871-1936) régi ásatási anyagaiból, és ezáltal a legkorábbi építési periódus, a XIII. számú épület alatt egy földbe mélyített házából álló korai (késő Flavius-kori, legkésőbb Traianus kori) veterántelepülést feltételezett,²¹ szintén a halomsír alacsony kronológiájáról győződött meg inkább, epigráfiai kritériumok alapján.²² A XIII. épület alatt dokumentált cölöpszerkezetű földbe mélyített házak betöltéséből és a fölöttük megfigyelt planírozásból előkerült leletanyag, főként Észak-itáliai és Dél-galliai *terra sigillata* alapján a XIII. épület legkorábban Traianus, de még inkább Hadrianus császár idején épülhetett.²³

2012-ben Markus Scholz, aki a római birodalom principátus-kori nyugati provinciáinak kőből épült sírépítményeit gyűjtötte össze egy nagy monográfiában, a balácai halomsír tárgyalásakor inkább az alacsony kronológiát támogatja, megint csak epigráfiai kritériumok alapján.²⁴ Kortárs építészeti párhuzamként az Aureliu-

¹⁷ Alföldy 2004. 73–74.

¹⁸ Palágyi 2003. 16–19., 22.

¹⁹ Fischer 2012. 216–220.

²⁰ Schleiermacher 2000. 167–193.

²¹ Mráv 2008. 21–23.

²² Mráv 2008. 22., 30.

²³ Csirke 2005. 25–35.; Mráv 2008. 21–23.

²⁴ Scholz 2012. 72–73.

sok halomsírját említi meg Sarmizegetusából, amelynek építése szintén legkésőbb a Kr. u. 2. század közepéig keltezhető.²⁵

A magas és alacsony kronológia hívei közötti véleménykülönbség tisztázása lényeges, mert a villagazdaság teljes Kr. u. 2–3. századi építéstörténetére és lakóinak családtörténetére is kihat. Korai keltezés esetén ugyanis a Tiberius Claudius család temetkezőhelye a több-kevesebb pontossággal legkorábban a Kr. u. 1. század és 2. század fordulójára – 2. század elejére, de még inkább Hadrianus korára keltezett XIII. számú épülethez tartozik,²⁶ ezt az épületet díszítették a Kirchhof Anita által meggyőzően rekonstruált korai falfestmények.²⁷ Kései keltezés esetén azonban a sírépület már a nagy mennyiségű rheinzaberni terra sigillata töredékkal jól keltezhető I. számú főépülethez tartozott, amely a markomann háborúk után épült, és Severus-kori mozaikok díszítették.²⁸

Amennyiben a kutatás nem szívesen keltez pontosan sem a Kr. u. 2. századi kerámiával, sem a 2. századi lószerszámveretekkel, ehelyett kifejezetten paleográfiai-epigráfiai kritériumok (a rekonstruálható szövegek megfogalmazásának módja) és a síroltárok tipológiája alapján akarná keltezni a sírépületet, legfeljebb a 2. század közepét veheti *terminus ante quem*-ként figyelembe. Alföldy Géza álláspontjával ellentétben azonban a balácai síroltárok korai itáliai párhuzamai a Kr. u. 1. századból nem bizonyítják feltétlenül kötelező érvénnyel az 1–2. század fordulójára történő keltezését,²⁹ mert az itáliai feliratállítási szokások retardációja, az itáliai síroltár állítási divat késedelmesebb dunántúli megjelenése egy nem itáliai, hanem kelta eredetű tehetős család megrendelésére nem lehetetlen.³⁰ Az oltárok keltezése ezért önmagukban a Kr. u. 2. század első felén belül véleményem szerint aligha pontosítható.

Érdemes ezért együttesen figyelembe venni a halomsír építését megelőzően megásott ló- és kutyasírban talált lószerszám veretek, az előfolyosós sírkamrás halomsír kerítőfalán elhelyezkedő síroltárok és az egykori római földfelszínen, illetve a felhordott halom földjében előkerült kerámia töredékek keltezési javaslatait. Figyelembe vehetők a bolygatásokból előkerült Kr. u. 2. századi kerámiatöredékek is, mivel annak ellenére, hogy másodlagos kontextusban lehetett őket az ásatáson megfigyelni, eredetileg a halomsír építésével kapcsolatba hozhatóan kerültek a halom területére.

Mindezek összevetése után a korábbi szakirodalomban érvekkel és ellenérvekkel alátámasztott magas és alacsony kronológiai javaslatok helyett egy köztes keltezési

²⁵ Scholz 2012. 76–77.

²⁶ Kirchhof 2011. 515.; Mráv 2008. 21–23.; Nagy 2007. 155–157.

²⁷ Thomas 1961a. XXIX–LVII.; Thomas 1964. Taf. XXIX–LVII.; Kirchhof 2002. 173–198.; Kirchhof 2005. 53–74.; Kirchhof 2008. 42–111.; Kirchhof 2011. 85–520.; Hudák – Nagy 2018. 916–917.

²⁸ Thomas 1961a. XXII–XXVIII.; Thomas 1961b. 27–29. képek; Thomas 1964. Taf. XXII–XXVIII.; Kiss 1973. 23–28.; Hajnóczy 1987. 74–76.; Palágyi 1994. 11–13.; Palágyi 2005. 16.

²⁹ Alföldy 2004. 72–73.

³⁰ Dexheimer 1998. 48.

javaslatot mutatok be. Eszerint a sírépület Hadrianus császár uralkodásának idején, de legkésőbb a kora Antoninus-korban, de mindenek előtt a markomann háborúk előtt épült, nem sokkal a legkésőbb Hadrianus korára keltezett XIII. számú épület, a villagazdaság akkori főépülete megépülése után.³¹

Ennek a Hadrianus – kora Antoninus kori keltezésnek nem mond ellent sem a sírfeliratok fogalmazásmódja (pl. a *filiatio* a *tria nomina* felsorolásán belül), sem a halom felhordott földjéből előkerült kézzel formált fazéktöredékek, pecsételt és pátkai táltöredékek,³² sem a bronz, illetve ezüstszállal tausírozott vas lószerszámveretek keltezése. Ha a halomsír keltezését a villagazdaság főépületének építéstörténeti támpontjaival hasonlítjuk össze, a síroltárok alapján rekonstruálható családtörténeti képbe jól beleillik Hadrianus kora, amikor Tiberius Claudius Aper Savariában és feltehetően a Hadrianus idejétől kezdve városi rangú Carnuntum városában városi tanácsi karriert fut be, amikor a család nem sokkal korábban egy nagyobb volumenű kőépület építkezésébe fogott bele.³³

Talán az sem véletlen, hogy a XIII. számú épület legpontosabban keltezhető falfestményeit az ún. sárga-lila szobában³⁴ Gesztelyi Tamás ikonográfiai alapon szintén a Hadrianus-korra keltezte.³⁵ Amennyiben a tanulmányomban bemutatott keltezési javaslat helyes, bizonyos tekintetben mind a magas, mind az alacsony kronológia híveinek igazuk van.

Alföldy Géza 2004-ben helyesen gondolta, hogy a sírépület mindenképpen a markomann háborúk előtt épült, és a két körbekerített állatsír és a sírkamrás-körítőfalas kőkonstrukció között nem telt el több generációnyi idő.³⁶ Christine Ertel 1996-ban szintén helyesen ismerte fel, hogy a balácai síroltárok pannoniai votív oltár-párhuzamai későbbiek, mint a Kr. u. 1. századi itáliai előképeik, de a párhuzamként figyelembe vehető oltárok egy részét még a markomann háborúk előtt állították.³⁷ Markus Scholzknak kronológiai szempontból többé-kevésbé szintén igaza volt akkor, amikor a balácai halomsírt az Aureliusok sarmizegetusai halomsírával, mint építészeti párhuzammal hozta kapcsolatba.³⁸ Végül, de nem utolsó sorban Palágyi Sylviának is igaza volt 1996-ban a lósírban talált lószerszámok Hadrianus-kori keltezésével kapcsolatban, azóta sem került elő olyan jobban keltezhető leletegyüttes a térségben, amely ezt a keltezést megingathatta volna.

³¹ A XIII. épület kronológiájához: Palágyi 1994. 12.; Kirchhof 2005. 61.; Mráv 2008. 21–23.

³² Nagy 2007. 155.

³³ Alföldy 2004. 28–35.

³⁴ Thomas 1961a. XXIX–XXXIX.; Thomas 1964. Taf. XXIX–XXXIX.

³⁵ Gesztelyi 1994. 25.

³⁶ Alföldy 2004. 74–75.

³⁷ Ertel 1996. 108–111.; Ertel 1997. 29–36.

³⁸ Scholz 2012. 76–77.

A balácai halomsír „kompromisszumos“ keltezése a Kr. u. 2. század második negyedére, mindenekelőtt Hadrianus, legkésőbb a kora Antoninus-kor idejére nemcsak a lószerszám veretek keltezésének felel meg, de a halom feltöltésében talált kerámia-töredékek is visszakeltezhetők, míg az itáliai divatot követő síroktárak felirataikkal együtt kronológiájuk alaposabb áttekintését követően „előre keltezhetők“ az általam javasolt időszakba. Emellett a Tiberius Claudius család korábbiaknál (a korábbi időszakból ismert földbe mélyített házaknál) okvetlenül igényesebb és monumentálisabb építkezései (XIII. számú épület és mauzóleum) jól kirajzolnak egy olyan Traianus – Hadrianus-kori építkezési horizontot, amelybe beleillenek a korábban Flavius – Hadrianus idősziakra keltezett falfestmények is, csakúgy, mint a közülük legpontosabban éppen Hadrianus idejére keltezett sárga-lila szoba ikonográfiai programja is.

Az új keltezési javaslat nyomán jobban rekonstruálhatók az építető, Savaria (és esetleg Carnuntum) városi arisztokráciájába bekerülő család etnikai-kulturális és vallási identitásai is:³⁹ bennszülött kelta (nem római) hagyományok szerint égették el valamelyik családtag hátsólovaát és kutyáját, de mauzóleumukat már itáliai minták alapján, Itáliában divatos síroktárak felállításiával építették fel. Lakóépületükben pompeii lakóházakból ismert itáliai divat szerint rendelték meg a falfestményeket, Dionysos-ábrázolásaik párhuzamai jól ismertek a helyi kelta elit kocsiemetkezésében, a sárga-lila szobában azonban – Gesztelyi Tamás értelmezése szerint – Hadrianus császár horoszkópjával összefüggésbe hozható ábrázolásokat rendelték meg.⁴⁰

A villagazdaság építéstörténetének pontosítására mindenképpen számíthatunk a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke és a Magyar Nemzeti Múzeum által szervezett tanszéki ásatások folytatása után, amely ásatás korábban még nem kutatót területeken tud majd finomkronológiai megfigyeléseket érvényesíteni.

Felhasznált irodalom

- Alföldy 2004 = Alföldy, Géza: Die Inschriften des Hügelgrabes von Baláca (A balácai halomsír feliratai). Balácai Közlemények 8. (2004), 23–122.
- Bíróné et al 1992 = Bíróné Sey Katalin – Gabler Dénes – Gáspár Dorottya – H. Kelemen Márta – K. Palágyi Sylvia – Maróti Éva – Regenye Judit – Ritoók Ágnes – Szabó Klára – Vörös István: A balácai villagazdaság főépületének pincéje (Keller des Hauptgebäudes des Balácaer Gutshofes). Balácai Közlemények 2. (1992), 7–217.

³⁹ Az identitásrégészet módszertanához a magyar kutatásban ld. legutóbb Koncz – Szilágyi 2017. 193–215.; Nagy 2019. 115–119.

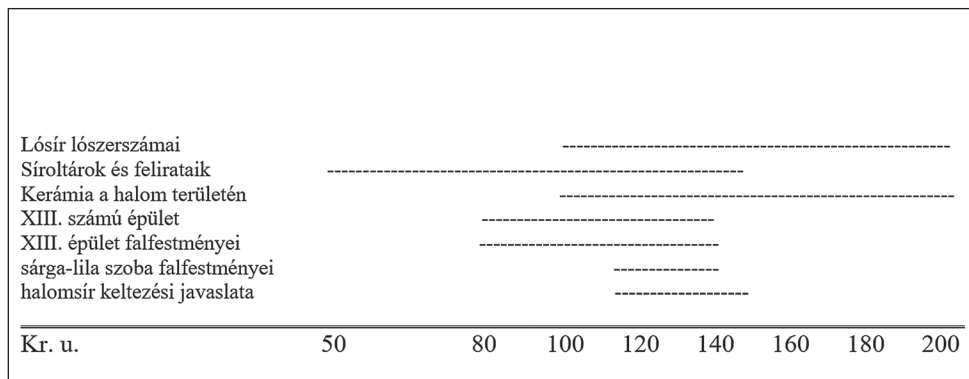
⁴⁰ Nagy 2007. 157.

- Csirke 2005 = Csirke, Orsolya: Erdgetiefte Häuser in Baláca. *Balácai Közlemények* 9. (2005), 25–51.
- Dexheimer 1998 = Dexheimer, Dagmar: Oberitalische Grabaltäre. Ein Beitrag zur Sepulchrkunst der römischen Kaiserzeit. Hadrian Books, Oxford, 1998. (British Archaeological Reports – International Series 741.)
- Éri – Kelemen – Németh – Torma 1969 = Éri István – Kelemen Márta – Németh Péter – Torma István: Veszprém megye régészeti topográfiája. A Veszprémi járás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. (Magyarország Régészeti Topográfiája 2.)
- Ertel 1996 = Ertel, Christine: Altar- und Architekturfragmente vom Tumulusgrab bei Baláca. *Balácai Közlemények* 4. (1996), 73–198.
- Ertel 1997 = Ertel, Christine: Der Tumulus von Baláca – ein Grabbau italischen Charakters. *Balácai Közlemények* 5. (1997), 29–42.
- Fischer 2012 = Fischer, Thomas: Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte. Pustet Verlag, Regensburg, 2012.
- Fitz 1996 = Fitz Jenő: A balácai tumulus feliratai (Inschriften vom Hügelgrab bei Baláca.) *Balácai Közlemények* 4. (1996), 199–236.
- Fitz 1998 = Fitz, Jenő: Inschriften des Tumulus von Baláca. *Alba Regia* 27. (1998), 89–121.
- Gallina – Kovács 2016 = Gallina József Zsolt – Kovács Loránd Olivér: Nemesvámos, Ányoskút (Baláca). *MRT* 2. kötet 34/15. lh. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum régészeti adatbázis. (<http://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/71950> – Letöltés: 2019.04.23.)
- Gesztelyi 1994 = Gesztelyi, Tamás: Das Bildprogramm des gelb-lila Zimmers in Baláca. *Balácai Közlemények* 3. (1994), 22–28.
- Hajnóczi 1987 = Hajnóczi J. Gyula: Pannónia római romjai. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Hudák – Nagy 2018 = Hudák, Krisztina – Nagy, Levente: Research in Roman Wall Painting in Hungary between 2004 and Today. Interpreting and Reinterpreting the Evidence. In: Yves Dubois – Urs Niffeler (Dir.): *Pictores per provincias II. – Status quaestionis. Actes du 13e Colloque de l' Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA). Université du Lausanne, 12–16 septembre 2016. Archéologie Suisse, Basel, 2018. 913–926. (Antiqua 55.)*
- Hüse – Kovács 2017 = Hüse Asztrik – Kovács Dániel: Tanszéki ásatás Balácán. (http://regesztet.btk.pte.hu/hu/tartalom/tanszeki_asatas_2017_balaca – Letöltés: 2019. 04. 23.)
- Kirchhof 2002 = Kirchhof Anita: A balácai szüret-jelenetes falfestmény rekonstrukciós problémái (Die Rekonstruktionsprobleme der Wandmalerei mit Weinledarstellung von Baláca). *Balácai Közlemények* 7. (2002), 173–198.

- Kirchhof 2005 = Kirchhof Anita: Újabb adatok a balácai ún. vörös-fekete szoba rekonstrukciójához (Neuere Angaben zur Rekonstruktion des sog. Schwarz-Rot-Zimmers von Baláca). *Balácai Közlemények* 9. (2005), 53–74.
- Kirchhof 2008 = Kirchhof, Anita: „Ab ovo ad mala.” The Decorative System and Reconstruction of the Red Dining Room of Baláca (A balácai vörös ebédlő dekorációs rendszere és rekonstrukciója). *Balácai Közlemények* 10. (2008), 42–111.
- Kirchhof 2011 = Kirchhof Anita: Pannoniai villák falfestészete. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Doktori disszertáció. [Kézirat.] Budapest, 2011.
- Kiss 1973 = Kiss, Ákos: Roman Mosaics in Hungary. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. (*Fontes Archaeologici Hungariae*.)
- Koncz – Szilágyi 2017 = Koncz István – Szilágyi Márton: Az identitás régészetének elméleti alapjai (Theoretical Foundations of the Archeology of Identity). *Archaeológiai Értesítő* 142. (2017), 193–215.
- Kovács – Fehér 2001 = Kovács Péter – Fehér Bence: Feliratos tégl- és edénytöredékek a balácai római kori villából I. Vicus Augusti Pannoniában? (Vicus Augusti in Pannonien?). *Balácai Közlemények* 6. (2001), 159–181.
- Mráv 2008 = Mráv Zsolt: Egy Flavius-kori katonai öv veretei Balácáról (Beschlüge eines flavierzeitlichen Schurzcingulums aus Baláca (Komitat Veszprém, Ungarn). *Balácai Közlemények* 10. (2008), 17–41.
- Nagy 2001 = Nagy, Levente: Römerzeitliche Hügelgräber in Pusztaszabolcs-Felsőcikola (Komitat Fejér). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2001), 125–160.
- Nagy 2007 = Nagy, Levente: Beiträge zur Frage der gesellschaftlichen Stellung der in den römerzeitlichen Hügelgräbern Bestatteten in Transdanubien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 58. (2007), 145–163.
- Nagy 2019 = Nagy, Levente: Aspects of 4th Century Christian Identity in Late Roman Province Valeria. In: Nagy, Levente: *Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies – Heiden, Christen und ihre Umwelt. – Archäologische, Patristische und Kirchengeschichtliche Studien.* University of Pécs, Center for Ecclesiastical Studies – Forschungszentrum für Kirchengeschichte, Pécs, 2019. 115–120. (*Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 8. – *Specimina Nova, Supplementum* 15.)
- Palágyi 1991 = K. Palágyi, Sylvia: Zwei Grabmedaillons aus dem Balácaer Hügelgrab. In: Praznovszky, Mihály (Hrsg.): *2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens. Vorträge der Tagung in Veszprém (14. Mai-18. Mai 1991).* Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1991. 287–294.

- Palágyi 1994 = K. Palágyi, Sylvia: Schwerpunkte der neuen Ausgrabungen im Gutshof von Baláca. Balácai Közlemények 3. (1994), 10–21.
- Palágyi 1996 = K. Palágyi Sylvia: A balácai római kori halomsír kutatása (Erforschung des Hügelgrabes von Baláca.) Balácai Közlemények 4. (1996), 7–72.
- Palágyi 1997 = K. Palágyi, Sylvia: Hügelgräber mit Dromos - Dromos-ähnlicher Vorkammer in Nord-Pannonien (Ungarn.) (Észak-pannoniai halomsírok dromosszal - dromosz jellegű előcsarnokkal). Balácai Közlemények 5. (1997), 11–27.
- Palágyi 2003 = K. Palágyi Sylvia: Római kori lószerszám- és járomveretek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből (Römerzeitliche Pferdegeschirr- und Jochbeschläge des Museums „Laczkó Dezső” von Veszprém). Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2003.
- Palágyi 2004 = K. Palágyi Sylvia: Veszprém megye római kori kőfaragványainak gyűjteménye. Baláca, római kori villagazdaság. Katalógus (Sammlung der römerzeitlichen Steindenkmäler im Komitat Veszprém. Baláca, römerzeitlicher Gutshof. Katalog.) Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatósága, Veszprém, 2004.
- Palágyi 2005 = K. Palágyi, Sylvia: Ergebnisse der Forschungen der vergangenen 10 Jahre in Baláca und das Centenariumsjahr. Balácai Közlemények 9. (2005), 11–23.
- Palágyi – Nagy 2002 = K. Palágyi, Sylvia – Nagy, Levente: Römerzeitliche Hügelgräber in Transdanubien (Ungarn). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Schleiermacher 2000 = Schleiermacher, Mathilde: Römisches Pferdegeschirr aus den Kastellen Saalburg, Zugmantel und Feldberg. Saalburg Jahrbuch 50. (2000), 167–193.
- Scholz 2012 = Scholz, Markus: Grabbauten in den römischen Grenzprovinzen des römischen Reiches zwischen Britannien und dem Schwarzen Meer, 1–3. Jahrhundert n. Chr. Bd. I–II. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2012. (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 103.)
- Thomas 1961a = B. Thomas Edit: Baláca. Mozaik, freskó, stukkó. Budapest, 1961.
- Thomas 1961b = B. Thomas Edit: Rómaikori villák a Balatonvidéken. Képzőművészeti Alap, Budapest, 1961. (Műemlékeink.)
- Thomas 1964 = B. Thomas, Edit: Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Melléklet

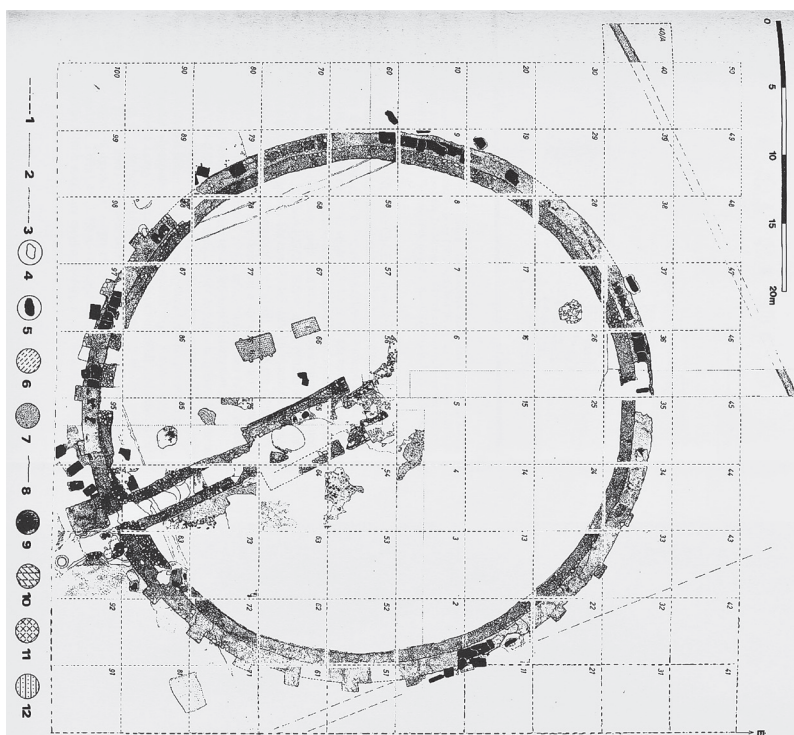

1. ábra – A balácai halomsír keltezési javaslata (összefoglaló táblázat)

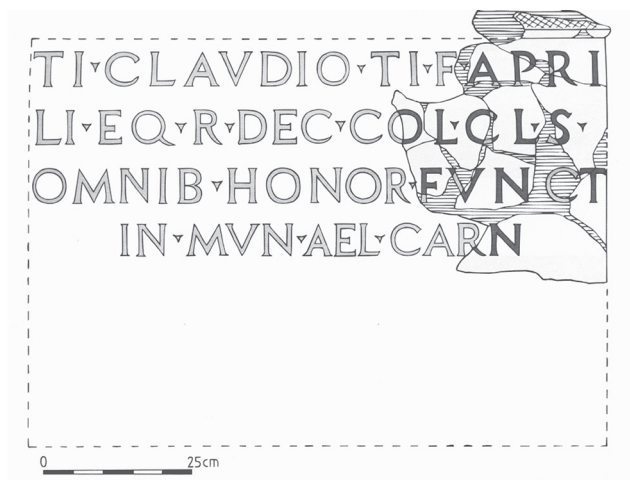

1. kép. A balácai halomsír a műemléki helyreállítás után

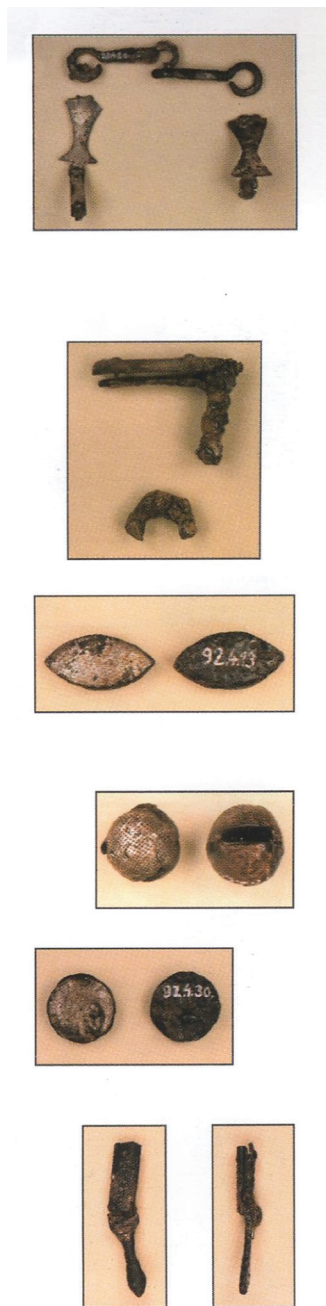
(Forrás: szerző felvétele)

2. kép. A balácai halomsír alaprajza
(Forrás: Palágyi 1996. 14. ábra)

3. kép. Tiberius Claudius Aprilis rekonstruált felirata
(Forrás: Alföldy 2004. Abb. 54.)

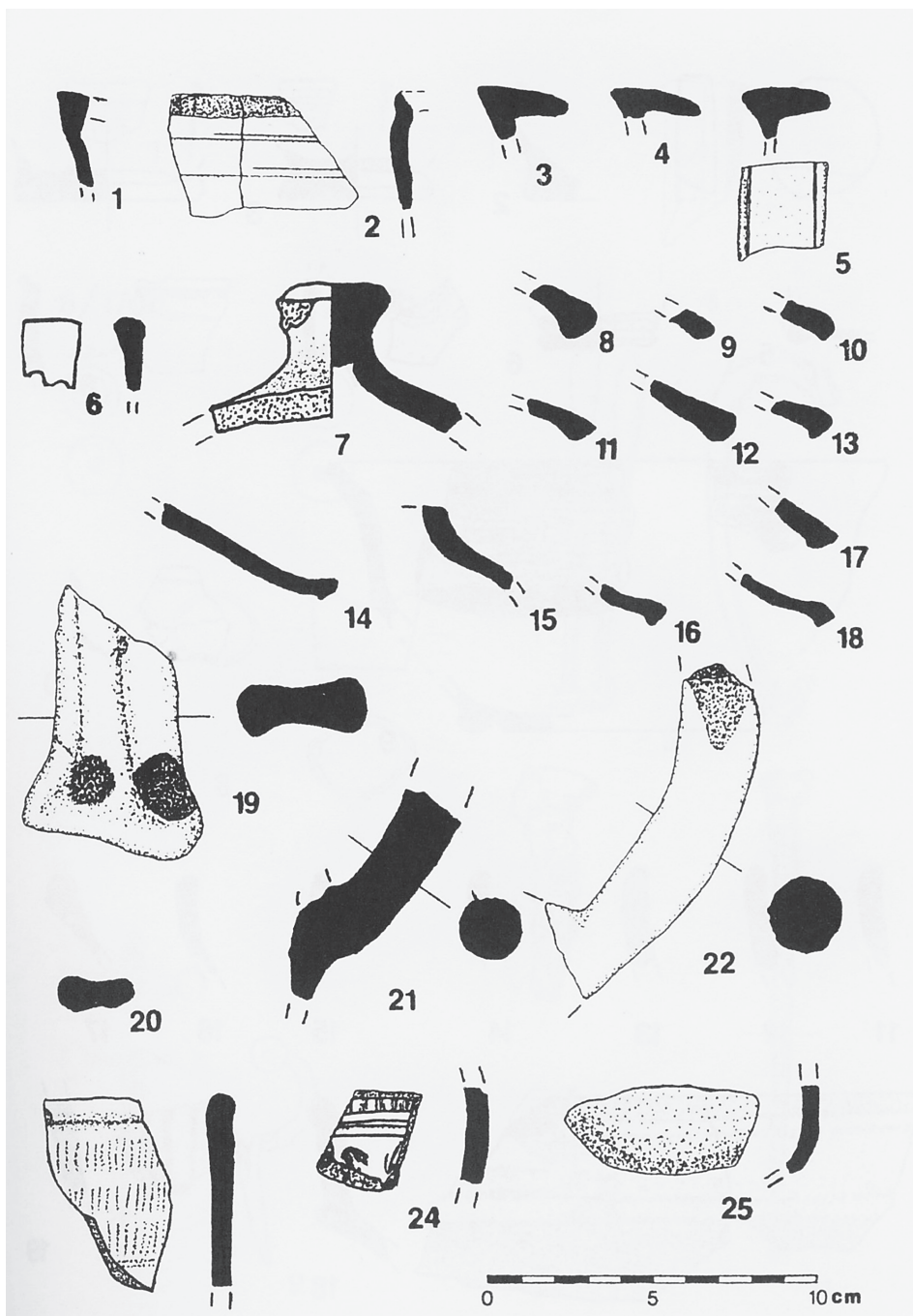
4. kép. Ezüstszállal tausírozott
lószerszámok a helyben égetett lósírból
(Forrás: Palágyi 2003. 11.)

5. kép. Ónozott bronzveretek
a helyben égetett lósírból
(Forrás: Palágyi 2003. 12.)

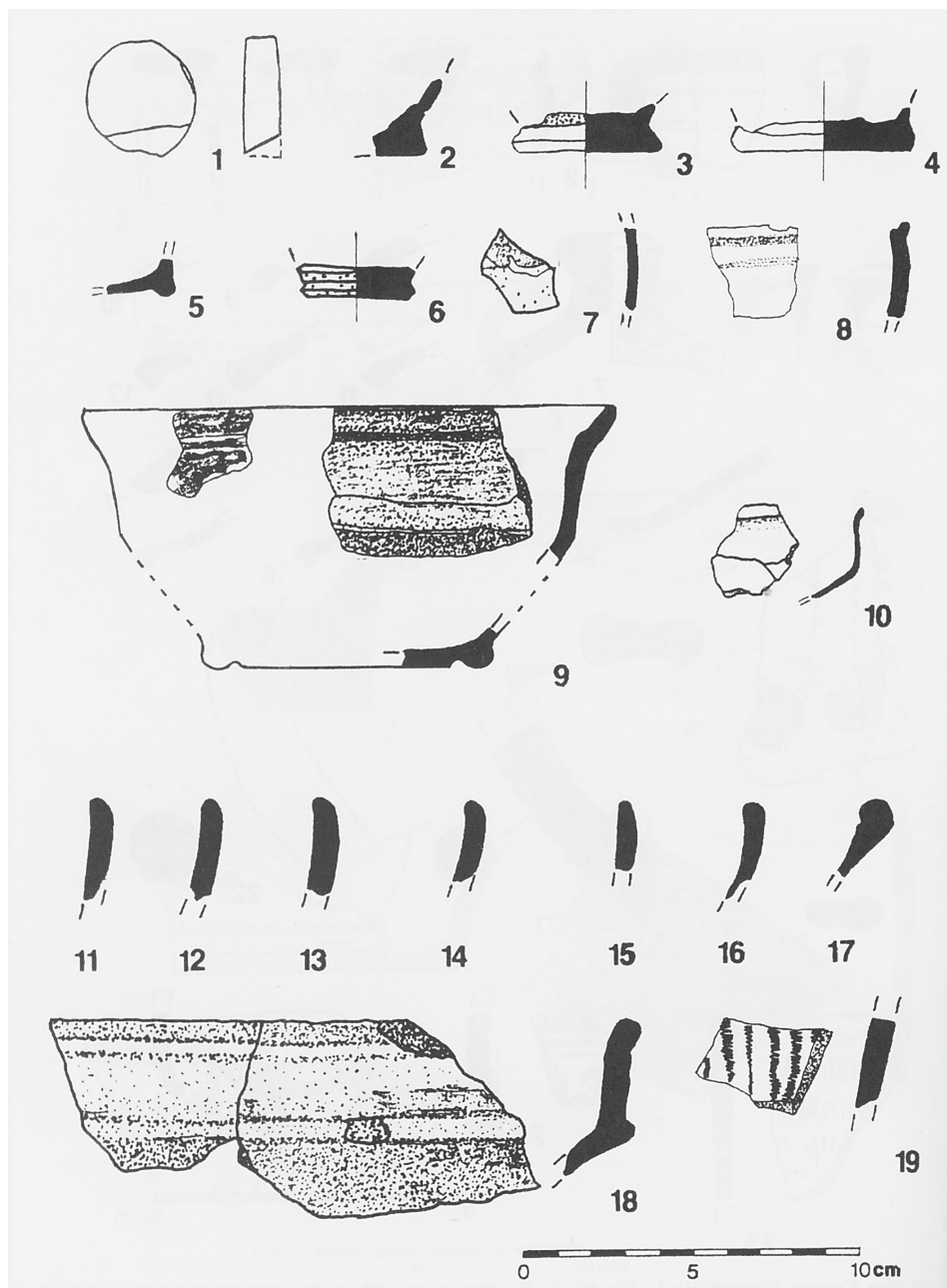

6. kép. Kerámiatöredékek a balástói halomsírból
(Forrás: Palágyi 1996. 34. ábra)

7. kép. Kerámiatöredékek a balácai halomsírból

(Forrás: Palágyi 1996. 36. ábra)

8. kép. Kerámiatöredékek a balácai halomsírból

(Forrás: Palágyi 1996. 37. ábra)